

Toshkent davlat iqtisodiyot universiteti bank ishi va auditi 2-kurs

talabasi Mexmonova Gulira'no Rustam qizi

KALIT SO'ZLAR: METODOLOGIYA, BANK TIJORAT, TENDENSIYA, STAVKA, FOIZ

KIRISH

Markaziy bank nima?

Markaziy bank – mamlakatdagi narx darajasi, bank tizimining barqarorligi hamda to'lov tizimining barqaror faoliyati uchun mas'ul bo'lgan muassasadir. Buning uchun pul-kredit siyosatini olib boradi, tijorat banklar, to'lov tashkilotlar, hamda bir necha nobank kredit tashkilotlar (MKT, lombarlardlar va boshqalar) faoliyatini litsenziyalaydi, tartibga soladi va nazorat qiladi.

Ba'zan mamlakatlarda mega-tartibga soluvchi (mega-regulyator) bo'lgan markaziy banklar mavjud va ular sug'urta bozorini hamda moliya bozorining boshqa segmentlarini ham tartibga soladi.

Markaziy bank tijorat banklarining amaliyotlarini amalga oshirish, ya'ni jismoniy va yuridik shaxslarga qarz berish, ularga valyuta ayirboshlash xizmatlarini ko'rsatish, shuningdek uchinchi shaxslarga moliyaviy yordam ko'rsatish, banklar kapitallari va boshqa yuridik shaxslarning ustav fondlarida ishtirok etish huquqiga ega emas.

Markaziy banklarning kelib chiqish tarixi

Markaziy banklarning rivojlanish tarixi shuni ko'rsatadiki, ularning kelib chiqishi xususiy banklarga berilgan imtiyozda, ya'ni pul bosib chiqarishda (pul emissiyasi) namoyon bo'lgan.

Iqtisodiy rivojlanishning dastlabki bosqichlarida markaziy (emitent) va tijorat banklari o'rtasida farq bo'lmagan, lekin pul-kredit tizimi rivojlangan sari bir necha yirik tijorat banklarida banknot emissiyasini markazlashtirish jarayoni

yuz bergan, natijada banknotlarni chiqarish monopol huquqi bitta bankka tegishli boʻlib qolgan.

Markaziy banklarning paydo boʻlishi XIX asrning oʻrtalariga va XX asrning boshlariga toʻgʻri keladi, chunki bu davrda koʻpchilik hukumatlar muomaladagi pul masalasini nazorat qilish muayyan banklar boʻynida boʻlishni qonunlashtirgan.

Markaziy bank birinchi marta qayerda va qachon paydo boʻlganini aytish qiyin. Ayrim iqtisodchilar markaziy bankning vazifalarini birinchi boʻlib bajargan bankning tashkil topgan sanasi deb hisoblaydilar. Bu mezonga Riksbank (Shvetsiya banki boʻlib, 1668-yilda tashkil etilgan) mos keladi. Angliya banki 1694-yilda tashkil topgan. Fransiya banki esa 1800-yilda.

An'anaga koʻra, markaziy bankning 4 ta asosiy vazifasi bor. Markaziy bank:

a) mamlakatning emission markazi, ya'ni banknotlar chiqarishning monopol huquqiga ega;

b) banklar banki, ya'ni kompaniya va muassasalar bilan emas, balki asosan ushbu mamlakat banklari bilan operatsiyalarni amalga oshirishi: milliy kredit tizimini zarur standartlash va professionallik darajasini saqlagan holda ularning kassa zaxiralarini qonun bilan belgilangan miqdorda saqlash, ularga kredit berish (oxirgi instansiya kreditori), nazorat qilish;

v) mamlakatning asosiy hisob-kitob markazi. Bu degani, boshqa banklar oʻrtasida oʻzaro talablari va majburiyatlarining zachyoti (kliring) asosida naqd pulsiz operatsiyalarini amalga oshirishda vositachi vazifasini bajaradi;

g) pul-kredit siyosati orqali iqtisodiyotni tartibga soluvchi organ.

Tartibga solish funksiyasi - pul muomalasini tartibga solishdir. Bunga naqd va naqdsiz pul emissiyasini kamaytirish yoki koʻpaytirish va diskont siyosati, minimal zaxiralar siyosati, ochiq bozor, valyuta siyosati orqali erishiladi.

Tartibga solish funksiyasi nazorat funksiyasi bilan chambarchas bogʻliq. Masalan, minimal zaxira siyosatini oʻtkazishda, markaziy bank muayyan bankning holati haqida keng ma'lumot oladi.

Nazorat funksiyasiga bankning bank tizimi tarkibining sifat talablariga muvofiqligini aniqlash kiradi, ya'ni kredit muassasalarini milliy bank bozoriga qabul qilish tartibi. Bundan tashqari, bunga kredit muassasalari uchun zarur iqtisodiy koeffitsientlar va me'yorlar ishlab chiqish hamda ularga amal qilishni nazorat qilish kiradi.

Iqtisodiy normativlar

Markaziy bank tomonidan belgilanadigan pul aylanmasini boshqarish va bank faoliyatini tartibga solish uchun normativlardir. Masalan, ularga majburiy zaxira me'yori, likvidlik koeffitsienti, kapitalning yetarliligi va boshqalar kiradi.

Millatlararo markaziy banklar ham mavjud, masalan Yevropa markaziy banki.

Yevropa markaziy banki - yevro hududining markaziy banki hisoblanadi. 1998 yil 1 iyunda tashkil topgan. Uning shtab-kvartirasi (qarorgoxi) Germaniyaning Frankfurt-Mayn shahrida joylashgan. Uning boshqaruv organi tarkibiga Yevropa ittifoqiga a'zo bo'lgan barcha davlatlarning vakillari kiradi. Bank Yevropa ittifoqining boshqa organlaridan butunlay mustaqil.

Kapital tashkil etish shakliga ko'ra markaziy banklar quyidagilarga bo'linadi: davlat, aksioner, aralash.

15

Davlat markaziy banklarida kapital davlat hisobidan shakllantirilgan (masalan, bank tashkil etilgan paytida, Germaniya federal banki kabi, yoki Buyuk Britaniya va Fransiya Markaziy banki kabi, davlat, mavjud bo'lgan tijorat bankni milliylashtirganidan keyin).

Aksionerlik markaziy banklarda kapital aksiyadorlar hisobidan shakllanadi (masalan, AQSh Federal zaxira tizimining kapitali tijorat aksiyadorlik banklar hisobidan shakllangan).

Aralash markaziy banklarda kapitalning bir qismi davlat tomonidan, qolgan qismi esa xususiy aksiyadorlar tomonidan shakllanadi (masalan, Yaponiya bankida davlat 55% aksiyalarga egalik qiladi).

Turli mamlakatlarda markaziy banklarning nomlari uchun turli atamalar ishlatiladi: markaziy, davlat, zaxira, milliy va boshqalar:

“Milliy bank” nomi Abxaziya, Belarus, Gruzziya, Qozog‘iston, Qirg‘iziston, Moldova, Tojikiston, Ukraina va Shveysariyalarda qabul qilingan;

“Markaziy bank” - Armaniston, Ozarbayjon, Eron, Rossiya, Turkmaniston, Turkiya va O‘zbekistonda;

“Xalq banki” – Bolgariya va Xitoyda;

“Bank” nomining o‘zi - Isroil (Isroil banki), Kanada, Litva, Latviya, Estoniya va Yaponiyada;

yoki, Singapurning pul-kredit boshqarmasi, Avstraliya zaxira banki, AQSh Federal zaxira tizimi va boshqalar.

Qiziqarli!!! Federal zaxira tizimi (Federal Reserve System, FZT, Federal zaxira, FED) – 1913 yil 23 dekabrda Amerika Qo‘shma Shtatlari markaziy bankining vazifalarini bajarish va tijorat bank tizimi ustidan markazlashtirilgan nazoratni amalga oshirish uchun maxsus yaratilgan mustaqil federal agentligidir. Federal zaxira tizimiga yirik shaharlarda joylashgan 12 ta federal zaxira banklari kiradi.

O‘zbekiston Markaziy banki

O‘zbekiston Markaziy bankining dastlabki nomi O‘zbekiston SSR Davlat banki bo‘lgan va O‘zbekiston SSR Oliy Kengashi tomonidan 1991 yil 15 fevralda qabul qilingan «Banklar va bank faoliyati to‘g‘risida»gi qonun asosida faoliyat ko‘rsatgan.

So‘ngra 1991 yil 30 sentyabrda Konstitusiyaga o‘zgartirishlar kiritilgach, O‘zbekiston SSR Davlat banki O‘zbekiston Respublikasi Davlat banki deb, 1992 yil 2 iyulda esa O‘zbekiston Respublikasi Markaziy banki deb nomlangan.

O‘zbekiston Markaziy bankining huquqiy maqomi, vazifalari, funksiyalari, vakolatlari, tashkil etish va faoliyat ko‘rsatish tamoyillarini belgilovchi hujjatlari bu O‘zbekiston Respublikasi Konstitusiyasi (XXV bob, 124-modda), «O‘zbekiston Respublikasi Markaziy banki to‘g‘risida», «Banklar va bank faoliyati to‘g‘risida»gi qonun va boshqa rasmiy qonun hujjatlaridir.

O‘zbekiston Respublikasi Markaziy banki tarkibiga quyidagilar kiradi:

Markaziy bankning 14 ta hududiy bosh boshqarmalari, shu jumladan o‘n ikkita hududiy bosh boshqarmalar, Markaziy bankning Toshkent shahri bo‘yicha bosh boshqarmasi va Qoraqalpog‘iston Respublikasi bo‘yicha asosiy territorial boshqarmasi;

10 ta tasarrufdagi tashkilotlar.

TADQIQOT METODOLOGIYASI

Markaziy bankning tadqiqot metodologiyasi moliyaviy bozorlardagi holatni, iqtisodiyotning turli jabhalarini va pul-kredit siyosatini tahlil qilish uchun foydalaniladigan ilmiy va amaliy vositalar, usullar hamda yondashuvlar majmuidir. Bu metodologiya pul-kredit siyosatining samaradorligini oshirish, iqtisodiy rivojlanishni rag‘batlantirish va inflyatsiyani nazorat qilishga qaratilgan qarorlar qabul qilish jarayonini qo‘llab-quvvatlaydi.

Markaziy bank tadqiqot metodologiyasi odatda quyidagi asosiy bosqichlarni o‘z ichiga oladi:

1. Ma'lumotlar to'plash va tahlil qilish

Makroiqtisodiy ma'lumotlar: Inflyatsiya, yalpi ichki mahsulot (YaIM), ishsizlik darajasi, foiz stavkalari, valyuta kurslari kabi ko'rsatkichlar tahlil qilinadi.

Bozor ma'lumotlari: Moliyaviy bozorlar, aksiyalar va obligatsiyalar bozori ma'lumotlari kuzatilib, ularning o'zgarish tendensiyalari aniqlanadi.

2. Matematik va statistik modellar

Tadqiqotlarda murakkab matematik va statistik modellar qo'llaniladi. Markaziy banklar ko'pincha makroekonometrik modellar, DSGE (Dinamik stokastik umumiy muvozanat) modellarini ishlatadilar. Bu modellar yordamida iqtisodiyotning turli qismlari bir-biriga ta'sirini o'rganib, turli siyosiy ssenariylarning natijalari prognoz qilinadi.

3. Pul-kredit siyosati samaradorligini tahlil qilish

Tadqiqotlar yordamida pul-kredit siyosatining qisqa va uzoq muddatli ta'sirini baholashga harakat qilinadi. Bu tahlillar siyosatning inflyatsiyaga, iqtisodiy o'sishga va moliyaviy barqarorlikka ta'sirini baholashni o'z ichiga oladi.

4. Global iqtisodiy sharoitlarni o'rganish

Jahon bozoridagi tendensiyalar, xalqaro moliyaviy institutlarning siyosati va boshqa mamlakatlarning iqtisodiy ko'rsatkichlari kuzatilib boriladi. Bu ma'lumotlar milliy iqtisodiyotga ta'sirini tahlil qilishda qo'llaniladi.

5. Raqamli texnologiyalar va katta ma'lumotlar

Zamonaviy tadqiqotlarda raqamli texnologiyalar va katta ma'lumotlarni (big data) qo'llash keng tarqalgan. Bu yangi tendensiyalarni tezroq aniqlash va iqtisodiy tahlillarni yanada aniqroq bajarishga imkon beradi.

6. Siyosat ssenariylarini modellashtirish

Markaziy bank kelajakda kutilayotgan iqtisodiy o'zgarishlarni tahlil qilish uchun turli siyosat ssenariylarini modellashtiradi. Bunda inflyatsiya, iqtisodiy o'sish, valyuta kurslari kabi ko'rsatkichlar asosida qarorlar qabul qilinadi.

Bu metodologiya asosida olingan natijalar milliy iqtisodiy siyosatni belgilashda, pul-kredit siyosati vositalarini qo'llashda va iqtisodiy barqarorlikni ta'minlashda muhim ahamiyat kasb etadi. Markaziy banklar ilmiy tadqiqotlar olib borish orqali o'z siyosiy qarorlarini yanada ishonchli qilishga harakat qiladilar.

TAHLIL VA NATIJALAR

Markaziy bankning tahlil va natijalari uning pul-kredit siyosatini shakllantirish va milliy iqtisodiyotni barqarorlashtirish maqsadida olib boradigan tadqiqotlari va kuzatuvlarining natijasidir. Bu tahlillar bankning moliyaviy bozorlar va makroiqtisodiy ko'rsatkichlar asosida qabul qiladigan qarorlarining asosi bo'lib xizmat qiladi. Markaziy bank tahlillari quyidagi yo'nalishlar bo'yicha olib boriladi:

1. Makroiqtisodiy ko'rsatkichlar tahlili

Inflyatsiya: Markaziy bank inflyatsiyani nazorat qilish va uning sabablarini tahlil qilish orqali iqtisodiy barqarorlikni ta'minlaydi. Inflyatsiyaning oshishi yoki pasayishi turli omillar, jumladan, iste'mol talabi, xarajatlar, xalqaro narxlar va valyuta kurslari bilan bog'liq bo'lishi mumkin.

Iqtisodiy o'sish: YaIMning o'sish darajasi va uning tarkibi o'rganiladi. Bu tahlillar iqtisodiyotning qaysi sohalarida o'sish tezligi yuqori yoki past ekanligini ko'rsatadi va bank siyosatini moslashtirish imkonini beradi.

Ishsizlik darajasi: Ishsizlik iqtisodiy faoliyatning pastligi va ijtimoiy xavfsizlikka tahdidni ko'rsatishi mumkin. Shu sababli, Markaziy bank ishsizlik darajasini tahlil qilib, mehnat bozoriga ta'sir ko'rsatadigan siyosatlarni ishlab chiqadi.

2. Foiz stavkalari va kredit bozorlarining tahlili

Markaziy bank foiz stavkalarini o'zgartirib, iqtisodiy faoliyatga ta'sir ko'rsatadi. Foiz stavkalari oshirilganda kredit olish qimmatlashadi va iste'mol va investitsiyalar pasayadi, aksincha, foiz stavkasi pasayganda iqtisodiyotda aktivlik ortadi.

Kreditlar hajmi va banklarning qarz berish sharoitlari ham o'rganilib, iqtisodiy o'sishga qanchalik ta'sir qilayotgani tahlil qilinadi.

3. Valyuta kursi tahlili

Milliy valyuta kursining o'zgarishi iqtisodiyotga jiddiy ta'sir ko'rsatadi. Markaziy bank valyuta kursini tahlil qilib, uning milliy eksport va importga, inflyatsiya darajasiga va xalqaro savdoga ta'sirini kuzatadi.

Valyuta bozori dinamikasi va boshqa mamlakatlarning valyuta siyosati ham milliy iqtisodiyotga bevosita ta'sir qilishi sababli tahlillarga kiritiladi.

4. Moliyaviy barqarorlik tahlili

Bank moliyaviy tizimning barqarorligi va xatarlarini kuzatib boradi. Ushbu tahlillar banklararo operatsiyalar, to'lov tizimlari va moliyaviy institutlar faoliyatini o'z ichiga oladi.

Moliyaviy barqarorlik tahlili orqali bank iqtisodiyotdagi moliyaviy xatarlarni oldindan aniqlashga va tegishli choralar ko'rishga harakat qiladi.

5. Pul-kredit siyosati natijalari

Pul-kredit siyosatining inflyatsiya darajasiga, iqtisodiy o'sishga, bandlikka va moliyaviy barqarorlikka ta'siri baholanadi. Markaziy bank siyosatining qanchalik samarali bo'lganini aniqlash uchun oldingi qarorlar va ularning natijalari muntazam ravishda qayta ko'rib chiqiladi.

Agar inflyatsiya nazorat ostida bo'lsa va iqtisodiy o'sish barqaror bo'lsa, siyosat samarador deb topiladi. Aks holda, pul-kredit siyosatini qayta ko'rib chiqish kerak bo'ladi.

6. Xalqaro va regional iqtisodiy sharoitlar tahlili

Jahon iqtisodiyotidagi o'zgarishlar va boshqa mamlakatlarning pul-kredit siyosati milliy iqtisodiyotga ta'sir ko'rsatadi. Shuning uchun Markaziy bank xalqaro moliyaviy muhitni tahlil qiladi va u bilan bog'liq xatarlarni hisobga oladi.

Buning natijasida, milliy siyosatni o'z vaqtida moslashtirish va xalqaro iqtisodiy sharoitlarga mos ravishda qaror qabul qilish imkoniyati yaratiladi.

Markaziy bankning ushbu tahlillari asosida qabul qilinadigan qarorlar milliy iqtisodiyotning barqarorligini saqlashga, inflyatsiyani nazorat qilishga va moliyaviy tizimni qo'llab-quvvatlashga qaratilgan bo'ladi.

X U L O S A V A T A K L I F L A R

Markaziy bankning tahlil va natijalari asosida quyidagi xulosalar va takliflarni ilgari surish mumkin:

1. Inflyatsiyani nazorat qilish: Markaziy bankning tahlillari shuni ko'rsatadiki, inflyatsiya iqtisodiyotning barqarorligi va aholining farovonligi uchun asosiy omillardan biridir. Bankning foiz stavkalari bo'yicha qarorlari inflyatsiyani boshqarishda samarali vosita bo'lib, foiz stavkalarini mos ravishda o'zgartirish inflyatsiyani barqaror darajada ushlab turishga yordam beradi.

2. Iqtisodiy o'sishni rag'batlantirish: Tahlillar iqtisodiy o'sishning barqarorligini ta'minlash uchun kredit bozorlarini qo'llab-quvvatlash va raqobatbardosh muhit yaratish zarurligini ko'rsatadi. Bankning siyosati iqtisodiyotning turli sektorlarida investitsiyalarni rag'batlantirish va o'sishga ko'maklashishi mumkin.

3. Valyuta kursining barqarorligi: Markaziy bankning valyuta bozorida intervensiyalari va tahlillari milliy valyuta kursining barqarorligini ta'minlashda muhim rol o'ynaydi. Valyuta kursidagi o'zgarishlar eksport-importga ta'sir ko'rsatib, inflyatsiyani ham oshirib yoki kamaytirishi mumkin.

4. Moliyaviy barqarorlik: Bankning moliyaviy tizimning barqarorligi bo'yicha tahlillari, kredit xavflarini oldindan bashorat qilish va moliyaviy institutlarning barqarorligini qo'llab-quvvatlash muhimligini ko'rsatmoqda. Moliyaviy barqarorliksiz iqtisodiy rivojlanish sekinlashishi yoki salbiy oqibatlariga olib kelishi mumkin.

TAKLIFLAR

1. Pul-kredit siyosatini yanada moslashuvchan qilish: Iqtisodiyotning o'zgaruvchan sharoitlariga moslashish uchun Markaziy bankning pul-kredit siyosati yanada moslashuvchan bo'lishi kerak. Xususan, inflyatsiya xavfini kamaytirish uchun foiz stavkalarini jadal o'zgartirish imkoniyatlari kengaytirilishi zarur.

2. Kredit bozorlarini qo'llab-quvvatlash: Kredit bozorlarida ko'proq likvidlik ta'minlash va kichik hamda o'rta bizneslar uchun qulay kredit sharoitlarini yaratish iqtisodiy o'sishni rag'batlantiradi. Bu jarayonda markaziy bank kredit foizlarini past darajada ushlab turishga va banklararo kreditlashni rag'batlantirishga e'tibor qaratishi lozim.

3. Katta ma'lumotlar (big data) va texnologiyalarni joriy etish: Moliyaviy barqarorlikni ta'minlash va iqtisodiy tendensiyalarni aniqlashda katta ma'lumotlardan foydalanishni kengaytirish zarur. Bu turli siyosat qarorlarini qabul qilishda aniqroq bashoratlar qilish imkoniyatini beradi.

4. Valyuta siyosatini diversifikatsiya qilish: Valyuta kursining barqarorligini ta'minlash va tashqi xatarlarni kamaytirish uchun valyuta zaxiralarini diversifikatsiya qilish va xalqaro moliyaviy munosabatlarni kengaytirish kerak.

5. Xalqaro hamkorlikni kuchaytirish: Jahon iqtisodiyotidagi o'zgarishlar milliy iqtisodiyotga katta ta'sir ko'rsatadi, shuning uchun xalqaro moliyaviy tashkilotlar va boshqa mamlakatlar bilan hamkorlik qilish Markaziy bank uchun zaruriy yo'nalishlardan biri bo'lishi kerak.

Ushbu takliflarni amalga oshirish orqali Markaziy bank iqtisodiy barqarorlikni mustahkamlash, inflyatsiyani nazorat qilish va moliyaviy tizimning barqarorligini ta'minlashga yordam beradi.